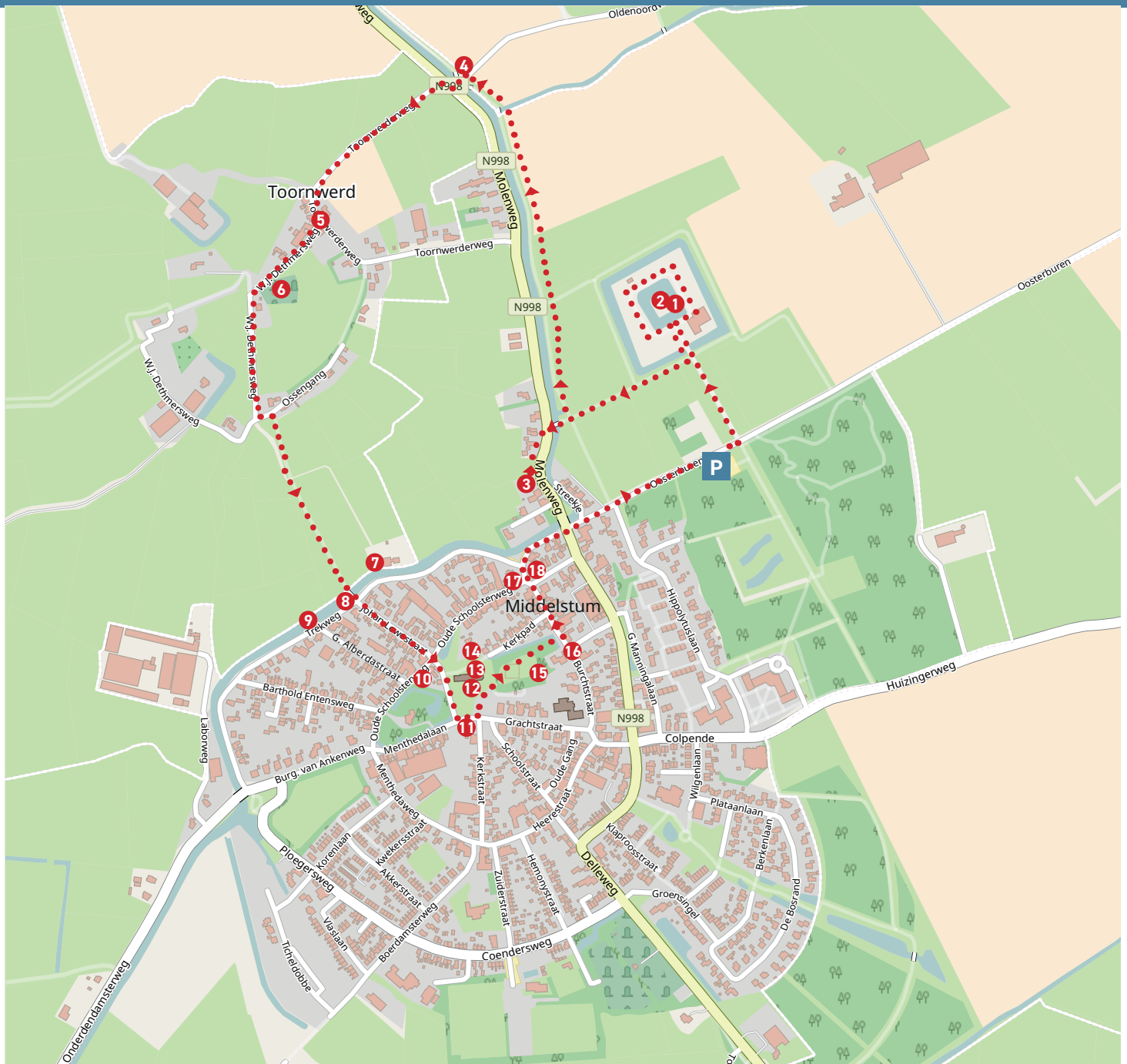

Mooi Middelstum

2. Historische route Middelstum / Toornwerd

Routeomschrijving

Startpunt Ewsum, na bezoek aan het voormalig borgterrein en de tuinen, rechtsaf voetpad op. Kruijsing van paden rechtdoor over het bruggetje. Bezoek aan Molen de Hoop. Terug over het bruggetje, linksaf slaan richting Toornwerd. Over de brug 'Toptil' naar Toornwerd. In Toornwerd eerste weg rechts en weg vervolgen. Na Toornwerd over het kerkenpad naar Middelstum. Over het Boterdiep d.m.v. het 'balkje'. Rechtdoor door Johan Lewestraat. Bij kruising rechtdoor Jacob Vinhuizenstaat. Linksaf, tot Concordiaplein. Het plein oversteken en het Asingapark door. Aan het eind van het park linksaf de Burchtstraat in. Deze vervolgen totdat je Middelstum weer uitloopt, richting Ewsum.

Mooi Middelstum bestaat uit 2 routes: 1 Architectenroute "Woontrend 1910" en 2 Historische-route Middelstum/Toornwerd. De wandelingen zijn een initiatief van Stichting Dorpsbelangen en de Historische Vereniging Middelstum.

Meer informatie is te vinden op www.historischeverenigmiddelstum.nl/downloadpagina

1 - 2 Borg Ewsum en donjon

De naam Ewsum duikt voor het eerst in de archieven op in het jaar 1371, er is dan sprake van een hoofdeling Ewe Ewesma. Een overigens vervalste oorkonde uit 1353 beweert, dat het geslacht afkomstig zou zijn van Den Oert, een heerd, of boerderij onder Toornwerd, die thans bekend is onder de naam 'Oldenoord'.

In de 15^e eeuw werd bij de borg een gevechtstoren (donjon) gebouwd met een muurdikte die de Stadgroningers te ver ging. Ondanks tegenstand voltooide Onno van Ewsum de toren. Een gedenksteen uit het tweede kwart van de 17^e eeuw, in het bewaard gebleven onderstuk van deze toren, herinnert hier nog aan. Ewsum is gesloopt in 1863. Een vreemd element op het terrein is de in de stijl van de Amsterdamse school door architect S.A. Veenstra ontworpen schuur uit 1932, gebouwd in opdracht van Siemon L. Vinhuizen en Ilbina Dijksterhuis, die in 1916 het borgterrein met de omringende landerijen hadden aangekocht.

Voor meer informatie en actuele openingstijden van theeschenkerij Ewsum zie www.opewsum.nl

5 Toornwerd

De plaats Toornwerd wordt al vermeld in de 10^e eeuw als Thornvurd, wat vertaald kan worden als met doornenstruiken begroeide wierde. In de 14^e eeuw wordt het dorp Tornwert, Thornwerth of Dornewert genoemd, later gewijzigd in Toornwerd of kortweg Doord. Het ligt op een deels afgegraven 5 meter hoge wierde. Deze lag op de kwelderwal tussen Usquert en Lellens, die werd afgezet op de westoever van de Fivelboezem.

De wierde had een 4 meter brede ossengang en in het midden het feit of 't fait (een grote dobbe). De ossengang is aan de zuid- en oostzijde nog grotendeels intact.

De wierde zelf is tussen 1893 en 1906 deels afgegraven en met behulp van een speciaal daarvoor gegraven watergang en een spoorlijn naar het Boterdiep afgevoerd naar de arme Drentse zandgronden en naar laagveengebieden. Op de overgebleven stukken staat de bebouwing, waaronder een aantal boerderijen.

7 Zaadlust

In het begin van de 19^e eeuw telde Middelstum nog drie molens. De eerste was de standermolen bij de borg Ewsum, voor het eerst vermeld in 1489 en in 1855 vervangen door de nu nog aanwezige koren- en pelmolen De Hoop. De tweede was de koren-, en oliemolen 'De Haas', gesticht rond het midden van de 18^e eeuw. De derde was de oliemolen 'Zaadlust', gebouwd 1808. Alle drie de molens stonden aan het Boterdiep.

De 'Zaadlust', was een achtkante bovenkruier met stelling en een vlucht van 21 meter, gebouwd in opdracht van de gebroeders Klaas & Pieter Mulder. Molenmaker Freerk Hoving ontving hiervoor 20.209 gulden. Na zware stormschade is de molen in 1869 afgebroken. Het molenhuis met de schuur waarin een grote oliekelder bewaard bleef, staat nog aan het Boterdiep. Het woonhuis is in 1994 geheel vernieuwd.

3 Molen De Hoop

Deze molen is in 1855 door H.A. Bremer gebouwd voor rekening van D.H. Oosterbeek te Middelstum. Op 17 december 1869 woei bij een storm de kap eraf, waarna direct herstel volgde. In 1930 kreeg de molen twee zelfzuchtende roeden. Tot 1954 was deze molen zeer compleet uitgerust. Molenaar was toen Jan Veldman. Wel was op dat moment de windkracht al buiten bedrijf en werd er uitsluitend nog elektrisch gemalen. Veldman emigreerde en vervolgens kocht de Groninger gortfabrikant E. Of-feringa, om concurrentie te voorkomen, deze molen op. Dat deze molen er nog staat, is te danken aan ingrijpen van de bekende Groninger molenkenner B. van der Veen Czn. De reeds begonnen sloop werd gestaakt. Wel stond de molen er jaren gedeeltelijk onttakeld bij. In 1972 kocht gemeente Middelstum de molen. In 1976 volgde een uitwendige restauratie; het gaandewerk werd niet gereconstrueerd. Helaas liet de staat van onderhouden na 2000 in toenemende mate te wensen over; vanaf 2006 werd er niet meer gedraaid, later werden ook de roeden kaalgezet. Eind 2009 is begonnen met een uitvoerige restauratie. Op zaterdag 27 oktober 2012 werd de maalvaardige korenmolen officieel heropend. Molen De Hoop is nu eigendom van het Groninger Landschap.

6 Toornwerd, toren en kerkhof

De kerk van Toornwerd dateerde uit de 14^e eeuw of eerder. Deze stond vermoedelijk op het landgoed Suetwinkel. Na de Reductie van Groningen in 1594 werd de parochie van Toornwerd samengevoegd met die van Middelstum, waarheen nog altijd een kerkpad leidt. Alleen in de jaren 1621 en 1622 had het dorp een eigen predikant. Het torentje van de kerk brandde in 1796 af na een bliksemingslag. De kapel werd daarna niet meer gerestaureerd en verviel langzaam, waarop de restanten in 1818 werden opgeruimd. Het oude kerkhof is wel bewaard gebleven, bevat een aantal 17^e- en 18^e-eeuwse graven en wordt nog steeds gebruikt. Bij het kerkhof is in 1894 een fraaie klokkentoren gebouwd naar ontwerp van E. de Jonge, die in 1981 is gerestaureerd. In de toren werd de luiddklok gehangen die in opdracht van Abel Coenders van Helpen (tho Ewsum) in 1622 was gegoten en die na de sloop van de kerk in een klokkenstoel hing. De klok wordt nog elke zaterdag geluid. De 13^e-eeuwse doopvont van de kerk staat nu in de Sebastiaankerk in Bierum.

In 2017 heeft een algehele restauratie van de toren plaatsgevonden.

Voor meer informatie zie www.torentoornwerd.nl

9 Boterdiep

Het eerste stuk van het Boterdiep, van Groningen tot Noorderhogebrug, kwam in 1616 gereed. Vervolgens werd het kanaal doorgegraven tot Bedum. In 1625 was men gevorderd tot Onderdendam, daarna volgde het stuk via Fraamklap en Middelstum naar Kantens en in 1660 werd besloten de vaarweg door te trekken tot Uithuizen. In 1668 was het kanaal gereed. Langs het hele diep lag een trek- of jaagpad en in de bochten werden rolpalen geplaatst. Bij de brug in de weg naar Kantens werd voor gezamenlijke rekening van de gemeenten Kantens en Middelstum een brugwachterswoning gebouwd, die inmiddels weer is gesloopt.

Het graven van de diepen maakte deel uit van de stadspolitiek, die er op was gericht om alle verkeer uit het gewest Stad & Lande via Groningen te laten verlopen, waardoor de Stad als een spin midden in het web kwam te liggen.

10 Middelstum

Middelstum is een oud radiaal aangelegd wierdorp dat voor het eerst wordt genoemd in de 9^e eeuw wanneer ene Ditmar een schenking doet aan de abdij van Fulda van land in het dorp 'Mitolistenheim' in Hunsingo. In 945 wordt het genoemd als 'Midisheim', rond 1000 als 'Midlisthem', in 1300 als 'Middlestum', in 1372 als 'Myddelstum' en in 1378 duidt de spelwijze 'Middelstum' voor het eerst op in oorkonden.

In het dorp bevonden zich lange tijd de borgen Asinga en Mentheda, die beiden werden gesloopt in de 18^e eeuw. Even ten noorden van het dorp is de onderbouw van de verdedigingstoren van de borg Ewsum (afgebroken in 1863) nog aanwezig. Een tak van de familie Van Ewsum bewoonde later de borg Nienoord bij Leek.

In 1795 telde het dorp 583 inwoners, in 1849 was dit opgelopen tot 1.018, in 1899 tot 1.057 (waarvan 30 buiten de bebouwde kom), in 1947 tot 1.634 en in 2023 tot 2.280 inwoners.

12 - 13 Hippolytuskerk en beiaard

De Hippolytuskerk is een gotische kruiskerk waarvan de bouw, in opdracht van Onno van Ewsum, in 1445 begon. De kerk is gewijd aan Sint Hippolytus, een met veel legenden omgeven Romeinse geleerde priester. De tegenwoordige kerk is niet het eerste bedehuis in Middelstum. Vrij zeker is er een tufstenen voorganger geweest. Het is echter niet zeker of de oudste kerk op precies dezelfde plaats heeft gestaan. Op het kerkhof, naast de kerk heeft vroeger nog een kapel gestaan. De kerk heeft de stormen van de tijd uitzonderlijk goed doorstaan. De toren bestaat uit 3 geledingen waarvan de bovenste iets inspringt. In het achtkantige koepeltje op de torenspits hangt het carillon dat in 1661 en 1662 werd gegoten door Francis Hemony uit Amsterdam. Het oorspronkelijke klokkenspel omvatte 23 klokken; in 1949 vond een uitbreiding plaats tot 30 klokken. In 1863 werd het orgel van Antonius Waelckens uit 1617 vervangen door het huidige orgel gebouwd door Petrus van Oeckelen. De orgelkas, die naderhand in imitatie-eiken kleur werd geschilderd, is bij de restauratie van de verflaag ontdaan, zodat de oorspronkelijke kleurstelling van zwart met bronsgroen en gouden versieringen weer te voorschijn kwam. Voor meer informatie zie www.kerkmiddelstum.nl

17 Mennistenvermaning (Doopsgezinde Kerk)

De Doopsgezinde Kerk met pastorie aan het voormalige haventje zijn gesticht in 1862-63, waartoe een oud huisje moest worden afgebroken. Teyoren kwamen de doopsgezinden samen in Huizinge, waar in 1815 een vermaning was gesticht.

De sobere zaalkerk bezit een monumentaal kabinetorgel, dat in 1819 in de vermaning te Huizinge werd geplaatst. Het merendeel van het pijpwerk is omstreeks 1700 gemaakt door orgelmaker J. Duyschot.

In 1760 is het instrument door D. Onderhorst verbouwd. In 1863 verhuisde het orgel naar de nieuwe kerk in Middelstum. Sinds 1984 verkeert het grondig gerestaureerde instrument met negen stemmen weer in de oorspronkelijke staat.

Voor meer informatie zie www.doopsgezindekerkmiddelstum.nl

11 Theehuis en bakkerij museum Mendels

Het 17^e eeuwse gedeelte, blijkt uit een gedenksteen gedateerd 1689, wordt gevormd door een rechthoekig gebouw met een pannengedekt zadeldak tussen topgevels. Het heeft de voor Groningen typische smalle vensters met tussendorpel. Het pand is verdeeld in een woongedeelte met daarachter een bakkerij en een bakkerswinkel.

In de 2^e helft van de 19^e eeuw is het huis verdubbeld. Naast woonruimte bevond zich hierin plaats voor de bakkerskar.

Een grondige restauratie in de jaren 1967-69, in opdracht van de toenmalige eigenaar T.H. Kimm, heeft het geheel weer teruggebracht in de situatie van rond het eind van de 18^e eeuw.

Vraag naar de uitgebreide collectie, betrekking hebbend op de brood- en koekbakkerij, waaronder een builkist, een zakkenklopmachine, koekplanken e.d.

Sinds voorjaar 2023 is hier Theehuis Mendels gevestigd. Voor meer informatie en actuele openingstijden zie www.mendels.info

15 - 16 Park en poortgebouw van de Asingaborg

Op de noord-westhoek van een groot, geheel omgracht terrein liet Hercules van Ewsum in de 16^e eeuw een kleine borg bouwen; een rechthoekig woonpaviljoen met zadeldak tussen topgevels. De Asingaborg kende door de jaren heen veel eigenaars, waaronder het echtpaar d' Embda-Veelcker, dat in 1611 het reeds meer dan 100 jaar bestaande poortgebouw liet verbouwen, door er een verdieping op te zetten. Deze werd ingericht als schuilkerk voor de katholieken, die in 1594 hun parochiekerken moesten afstaan aan de protestanten.

In 1744 is de Asingaborg gesloopt, waarna het poortgebouw werd volgebouwd en tot woonhuis ingericht. In 1926 is Asinga verkocht aan Anje Vinhuizen, die een nieuw woonhuis liet bouwen, terwijl het poortgebouw werd gerestaureerd in romantische stijl. In de jaren 1978-81 is, in opdracht van de familie Reinders, de poort opnieuw gerestaureerd onder architectuur van W. Faber. De verdieping kreeg weer het aanzien van katholieke schuilkerk. Een gedenksteen in de oostgevel herinnert aan de verbouwing in 1611. Het is de enige bewaarde r.k.-schuilkerk ten noorden van Zwolle.

18 Herberg In de Valk

Het oudste deel van de herberg bij de haven van Middelstum dateert uit de 17^e eeuw. In de 19^e eeuw werd een 'doorrit' gebouwd, met daarop een bovenzaal. De doorrit was bedoeld voor de rytuigen van de gasten, die door de ene deur binnenreden en door de andere wegreden, zodat het rytuig niet hoefde te worden gedraaid.

Bij herberg 'In de Valk' lag een haven, dat in 1953 is gedempt. Dit was de thuishaven voor het dorpschip dat de verbinding met Groningen onderhield. In 1870 onderhield een stoomboot de verbinding tussen Uithuizen en Groningen.

Voor meer informatie en actuele openingstijden zie www.herbergindevalk.nl

